

BANKLARDA CHAKANA KREDITLASH AMALIYOTINI RAQAMLI TRANSFORMATSIIYA QILISHNING HUQUQIY ASOSLARI

Axmedova Dilrabo Kurbondurdi qizi
O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bank sektorida raqamli kreditlash evolyutsiyasini asoslovchi me'yoriy-huquqiy baza va huquqiy jihatlarni o'rganildi. Zamonaviy moliyaviy landshaftda banklar chakana kreditlash amaliyotini o'zgartirish uchun raqamli texnologiyalardan tobora ko'proq foydalanmoqda. Ushbu maqolada chakana kreditlash amaliyotini raqamli transformatsiya qilish va uni tartibga solish, iste'molchilar huquqlarini himoya qilish va moliyaviy tizimlarning yaxlitligini ta'minlaydigan huquqiy asoslarni o'rganadi.

Kalit so'zlar: kredit riski, raqamlashtirish, chakana bank xizmatlari, raqamli transformatsiya, chakana kreditlash, kredit, qarz yuki.

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ПРАКТИКИ РОЗНИЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В БАНКАХ

Ахмедова Дилрабо Курбандурди кизи
Банковского-финансового Академия Республики Узбекистан

Аннотация. В данной статье исследуются нормативно-правовая база и правовые аспекты, лежащие в основе эволюции цифрового кредитования в банковском секторе. В сегодняшнем финансовом ландшафте банки все чаще используют цифровые технологии для трансформации практики розничного кредитования. В этой статье исследуется цифровая трансформация розничного кредитования и правовые рамки, которые будут ее регулировать, защищать права потребителей и обеспечивать целостность финансовых систем.

Ключевые слова: кредитный риск, цифровизация, розничный банкинг, цифровая трансформация, розничное кредитование, кредит, долговая нагрузка.

LEGAL FRAMEWORK FOR DIGITAL TRANSFORMATION OF RETAIL LENDING PRACTICES IN BANKS

Akhmedova Dilrabo Kurbandurdi kizi
Banking and Finance Academy of the Republic of Uzbekistan

Abstract. This article explores the regulatory framework and legal aspects that constitute the basis for the evolution of digital lending in the banking sector. In current financial landscape, banks are increasingly using digital technologies to transform retail lending practices. This article explores the digital transformation of retail lending and the legal frameworks that will regulate it, protect consumer rights, and ensure the integrity of financial systems.

Keywords: lending risk, digitization, retail banking, digital transformation, retail lending, loan, debt burden.

Kirish.

Iqtisodiy o'zgarishlar boshqa tarmoqlar kabi mamlakat moliya institutlarining roli muhim ahamiyat kasb etadi. Tijorat banklarining bozor riski, kredit riski va likvidlik riski kabi risklarni bartaraf etish qobiliyati uning muvaffaqiyatini vaqt o'tishi bilan baholash uchun ishlatilishi mumkin (Madan Dhananjay, 2022). Ko'plab o'sib borayotgan iqtisodiy jarayonlar kabi, moliya sektorida, xususan, bank sektorida o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda.

Milliy iqtisodiyotda bank sanoati mustahkam moliyaviy tizimni ishlab chiqish orqali moliya bozorlarini barqarorlashtirishda asosiy rol oynab kelmoqda. Rivojlangan bozorning mahsulot tanlovi moliyaviy qoidalarning qisqarishi tufayli oshishi natijasida kredit kartalari, ko'chmas mulk, chiqish joylari va turli balansdan tashqari tovarlar sotuvga chiqarilgan yangi mahsulotlar qatoriga kirmoqda.

Banklar iqtisodiyotda muhim rol o'ynaydi, chunki ular to'lov tizimini boshqaradi, iqtisodiyotning katta qismi uchun asosiy kredit manbai hisoblanadi va (odatda) omonatchilar mablag'lari uchun xavfsiz boshpana vazifasini bajaradi (Omarini, 2017). Shuningdek, ular iste'molchilar va kichik biznes sub'ektlarini bank va moliyaviy mahsulotlar bilan ta'minlashni ham o'z ichiga oladi. Bunda banklar foiz stavkalari, yig'img'lar va xususiy mahsulotlarga bog'liq.

Ko'plab xorijiy mamlakatlarda yirik tijorat banklari doimiy ravishda yuqori sifatli texnologik infratuzilma, yirik ma'lumotlar markazlari va dasturiy ta'minot dasturlariga sarmoya kiritib bormoqda. Ammo yirik va uzoq muddatli banklarda mavjud bo'lgan turli xil infratuzilmalar va eski ilovalarning murakkabligi va soni tufayli yangi yondashuvlarga o'tish yo'li ancha vaqt talab qilmoqda. Bundan tashqari, tijorat banklarida yillar davomida o'rnatilgan markazlashtirilgan va an'anaviy ierarxiyalar ishonchli va samarali bo'lsa ham, har doim ham tez o'zgarishlarga javob bermaydi (Ansari, Krop, 2012).

Adabiyotlar sharhi.

Skilton va Hovsepianlarga (2017) ko'ra raqamli transformatsiya ma'lumotlar, ilg'or tahlillar va innovatsiyalarning o'ziga xos tafovuti bo'lib, ular o'zlari va jamiyat uchun qiymat yaratish maqsadida bank va moliya tashkilotlariga yaxshiroq, aniq ma'lumotli qarorlar qabul qilish imkonini beruvchi tsikl yoki jarayondir.

Raqamlash - bu avtomatlashtirilgan ish jarayoni va jarayonlar bilan shug'ullanish uchun ma'lumotlarning analog oqimlarini raqamli ma'lumotlarga aylantirish orqali qo'lda ishlov berish jarayonini avtomatlashtirishdir (Scardovi, 2017).

Raqamlashtirish - bu raqamli ma'lumotlardan foydalanish, shuningdek, ma'lumotlar shaffofligi va jarayon samaradorligini oshirish uchun aloqa hamda media infratuzilmasi atrofida ijtimoiy-iqtisodiy hayotni qayta qurish orqali biznes amaliyotlarini o'zgartirish uchun raqamli texnologiyalar va axborotdan foydalanish jarayonidir (Eidhoff, Stief and other, 2016).

Raqamli transformatsiya - bu mijozlarga asoslangan biznesni strategik o'zgartirish, asosiy vakolatlariga tashkilot darajasidagi o'zgarishlarni talab qiladigan maqsadi bilan bir nechta raqamlashtirish loyihasining kombinatsiyasidir (Gunawardene, 2019).

Banklarda chakana kreditlash jarayonlarini raqamli transformatsiya qilish va uning faoliyatini o'rganish bo'yicha iqtisodchi olimlar tomonidan ko'plab tadqiqotlar olib borilgan hamda ilmiy qo'llanmalar yozilgan bo'lib turlicha ta'riflar berilgan. Ushbu sohada tadqiqot olib borgan olimlarning fikricha, tijorat banklarda chakana kreditlash jarayonlarini raqamli transformatsiyalash jarayonlari moliya va bank sohasidagi bir qancha ko'rsatkichlar bo'yicha milliy iqtisodiyotning YaIM o'sish sur'atlariga bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatadi.

Unga ko'ra tanqili evropalik iqtisodchi olim Dimitris Chorafas moliya va bank sohasida jumladan bank texnologiyalari, risklarni boshqarish va raqamli transformatsiya bilan bog'liq ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borgan (Chorafas, 2011). Tadqiqotchi bank ishining raqamli transformatsiyasi, jumladan, chakana kreditlash jarayonlari moliya sanoatidagi risklarni boshqarish amaliyotini axborot tizimlari va texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etishini o'z asarlarida ta'kidlab o'tgan.

Taniqli iqtisodchi olim Mhlanganing (2021) fikricha kreditlash jarayonlarining raqamli transformatsiyasi bank sohasida inqilob qilmoqda. Sun'iy intellekt va raqamlashtirish jarayonlarida ilg'or axborot texnologiyalari tijorat banklarida kredit tavakkalchiligini aniqroq baholash imkonini beradi, bu esa kreditlash bo'yicha ko'proq ongli qarorlar qabul qilish va mijozlar tajribasini yaxshilashga imkoniyat yaratadi.

Xorijlik iqtisodchi olimlar Warner and Wägerlanring (2019) fikricha raqamli transformatsiyalar biznes modeli, hamkorlik va madaniyatni takomillashtirishni o'z ichiga olgan kundalik jarayonidir deb ta'kidlagan. Tadqiqotchilarning fikricha raqamli transformatsiya bir martalik hodisa emas, balki doimiy uzluksiz jarayondir. Bu raqamli texnologiyalarning tashkilot strategiyasi va faoliyatiga qay darajada integratsiyalashganligi hamda muvaffaqiyatli raqamli transformatsiya orqali texnologik yutuqlardan tez o'zgaruvchan raqamli landshaftda rivojlanish uchun tashkilot tuzilmasi, jarayonlarini moslashtirishni o'z ichiga oladi. Shuningdek, ular raqamli transformatsiyalardagi nazariy hissaning aksariyati mijozlar qiymati, tajribasi, faoliyati, operatsiyalari, strategik innovatsiyalar va yangi biznes

modelini ishlab chiqish atrofida rivojlanishini ta'kidlab o'tkan.

Iqtisodchi olim Thakor (2019) to'lov tizimlari, kreditlash va sug'urta sohasidagi innovatsiyalar moliyaviy vositachilikni qay darajada o'zgartirganini tasvirlash uchun fintech bo'yicha tadqiqotlar olib borgan. Olimning tadqiqot natijalariga ko'ra fintechning to'lov tizimlari, kreditlash va sug'urtaga ta'siri moliyaviy jarayonlarni qayta shakllantirgan, bu esa raqobatning kuchayishiga, samaradorlikning oshishiga va mijozlar tajribasining yaxshilanishiga olib kelgan.

Xorijlik iqtisodchi olim Consoli (2005) axborot-kommunikatsiya texnologiyalari nazariyasiga asoslangan holda, ishlab chiqarish, tashkil etish, iste'mol va tartibga solishda bank sektori tarkibiy o'zgarishlarning asosiy omillari ekanligini ta'kidlaydi. Unga ko'ra axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bank sektoridagi tarkibiy o'zgarishlarga ta'siri, ishlab chiqarish, tashkil etish, iste'mol va me'yoriy-huquqiy bazalarning integratsiyalashuvini ishlab chiqishda asosiy o'rinni egallagan.

Evropalik olimlar Krasonikolakis va Tsaropouloslarga (2020) ko'ra bank amaliyotlarida raqamli transformatsiyaning eng sezilarli hissalaridan biri chakana bank zanjirida qiymat yaratishga ta'sir qiladi deb ta'kidlagan. Ushbu qadriyatning yaratilish markazida bank mijozlari turadi. Mijozlarga yuqori qiymatni o'tkazish ularni ushlab turishni oshirishga va raqobat bilan kurashishga imkoniyat yaratadi. Ushbu holatda asosan, transformatsiya xarajatlarni kamaytirish, jarayon samaradorligi, mijozlar tajribasini yaxshilash va iste'molga bilvosita ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xorijlik olim Naser, Alqataniyga (2016) ko'ra raqamli transformatsiya jarayonlari sanoat va jamiyatda sodir bo'ladi. Shuningdek, u bank, moliya, ishlab chiqarish, tibbiyot, sog'liqni saqlash, telekommunikatsiya chakana savdo va boshqalar, bu esa raqobatbardosh landshaftni o'zgartiruvchi mutlaqo yangi biznes modeli bilan rivojlanayotgan raqamli texnologiyalarning ijodkorligi va innovatsiyasiga olib keladi. Unga ko'ra, innovatsion biznes modelini qabul qilish va bank va moliya sanoati qiymat zanjiri uchun raqobatbardosh maydon bilan bozorda qolish uchun biznes jarayonining markazida mijozni joylashtirishga o'zgartiradi, shuningdek, mavjud va yangi mijozlarini jalb qilish uchun yangi kanalni joriy qiladi (Omarini, 2017).

Xorijlik olimlar Alkhaldi va Al-Sadilarning (2016) fikriga ko'ra banklarda raqamlashtirish jarayonida elektron banking raqamli transformatsiya uchun zarurligini ta'kidlagan. Tadqiqotchilar ilmiy ishlanmalarida banklarda raqamlashtirish omonatlarni qabul qilish, kreditlash, hisobni boshqarish, moliyaviy maslahatlar, elektron hisob-kitoblar va boshqa elektron to'lov mahsulotlari bank amaliyotlari uchun optimal echim deb hisoblagan. Ularni telefon banking, internet banking va mobil bankingga ajratish mumkin. Telefon banking mijozlarga sensorli telefonni avtomatlashtirilgan bank tizimiga ulash orqali chakana bank amaliyotlarini amalga oshirish imkonini beradi. Internet-banking mijozlarga veb-sayt orqali bank hisoblariga kirish va qat'iy xavfsizlik nazorati bilan operatsiyalarni amalga oshirish imkonini beradi. Bu yuqori mahsuldorlikni oshirish uchun eng foydali texnologik vosita hisoblanadi (Williams, 2020).

Tadqiqot metodologiyasi.

Mazkur maqolada banklarni transformatsiya qilish va raqamlashtirish tushunchalari, chakana kreditlash amaliyotini raqamli transformatsiya qilish bilan bog'liq jahon amaliyotidagi va O'zbekiston bank tizimi amaliyotidagi mavjud huquqiy asoslar tahlil qilingan. Mavzuni o'rganish davomida umumiy iqtisodiy usullar bilan bir qatorda tizimli tahlil, solishtirma tahlil, umumlashtirish, statistik usullar, abstrakt-mantiqiy fikrlash kabi usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Banklarda chakana kreditlash amaliyotining raqamli transformatsiyasi turli qonunchilik va me'yoriy hujjatlar bilan tartibga solinadi. Ushbu qoidalar iste'molchilarning himoyasi, ma'lumotlarning maxfiyligi, adolatli kreditlash amaliyoti va moliyaviy tizimning umumiy barqarorligini ta'minlash uchun o'rnatiladi. Quyida biz AQShda va Yevropa ittifoqining bir nechta asosiy huquqiy jihatlariga to'xtalib o'tamiz:

Birinchi, Iste'molchilar huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi qonunlari:

- Kredit berishda haqiqat to'g'risidagi qonun (Truth in Lending Act (TILA)): AQSh dagi federal qonun bo'lib, kredit operatsiyalari bilan bog'liq asosiy shartlar va xarajatlarni aniq oshkor qilishni talab qilish orqali iste'mol kreditidan oqilona foydalanishni rag'batlantirishga qaratilgan. TILA iste'mol kreditining har xil turlariga, jumladan, chakana kreditlashga nisbatan qo'llaniladi va chakana kreditlash

amaliyoti bilan bog'liq maxsus qoidalarni o'z ichiga oladi²².

- Adolatli kredit hisoboti to'g'risidagi qonun (Fair Credit Reporting Act (FCRA)): Bu ham AQSh dagi federal qonun bo'lib, iste'mol krediti ma'lumotlarini to'plash, tarqatish va ulardan foydalanishni tartibga soladi. FCRA chakana kreditlash amaliyotini to'g'ridan-to'g'ri boshqarmasa-da, iste'mol krediti ma'lumotlari qanday hisobot berilishi, ishlatilishi va kreditorlar tomonidan foydalanilishini tartibga solish orqali ushbu amaliyotlarga sezilarli ta'sir ko'rsatadi²³.

Teng kredit imkoniyatlari to'g'risidagi qonun (The Equal Credit Opportunity Act (ECOA)): Bu ham AQSh dagi federal qonun bo'lib, kreditorlarga irqi, rangi, dini, milliy kelib chiqishi, jinsi, oilaviy ahvoli, yoshi yoki davlat yordamini olganligi sababli kredit da'vogarlarini kamsitishni taqiqlaydi. Qonun muayyan himoyalangan xususiyatlar asosida kredit operatsiyalarida kamsitishni taqiqlaydi. U kreditning barcha turlariga, shu jumladan chakana kreditlashga ham taalluqlidir va barcha iste'molchilarning kredit imkoniyatlaridan adolatli va teng foydalanishini ta'minlashga qaratilgan²⁴.

Ikkinchidan, ma'lumotlarning maxfiyligi va xavfsizligi to'g'risidagi qonunlari:

- Ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha umumiy reglament (The General Data Protection Regulation (GDPR), Yevropa Ittifoqi kontekstida): Yevropa Ittifoqi hududida jismoniy shaxslarning shaxsiy ma'lumotlariga ishlov berishni tartibga soladi. GDPR - bu shaxsiy ma'lumotlarni qayta ishlashni tartibga solish uchun Yevropa Ittifoqi tomonidan qabul qilingan ma'lumotlarni himoya qilish va maxfiylik to'g'risidagi keng qamrovli qonun. Umumiy ma'lumotlarni himoya qilish to'g'risidagi reglament GDPR maxsus chakana kreditlashni maqsad qilib qo'ymasa-da, uning qoidalari chakana kreditlash kontekstida shaxsiy ma'lumotlar, ayniqsa, mijozlar ma'lumotlari va ma'lumotlarni qayta ishlash bilan bog'liq qanday ishlanishiga ta'sir qiladi. Yevropa Ittifoqi fuqarolarining ma'lumotlari bilan shug'ullanadigan har qanday bank GDPR talablariga javob berishi kerak²⁵.

- Gramm-Leach-Bliley Act (GLBA) bu ham AQShning federal qonuni bo'lib, u iste'molchilarning moliyaviy maxfiyligiga e'tibor qaratadi va moliyaviy institutlar iste'molchilarning nodavlat shaxsiy ma'lumotlari (NPI) bilan qanday ishlashini tartibga soladi. GLBA chakana kreditlashni maqsad qilib qo'ymasa-da, uning qoidalari moliyaviy institutlar, jumladan, chakana kreditlash bilan shug'ullanuvchilar mijozlar ma'lumotlarini qanday boshqarishiga sezilarli darajada ta'sir qiladi²⁶.

Uchinchidan, normativ muvofiqlik to'g'risidagi qonunlari:

- Bank siri to'g'risidagi qonun (Bank Secrecy Act (BSA)): AQShning federal qonuni bo'lib, u pul yuvish, terrorizmni moliyalashtirish va boshqa moliyaviy jinoyatlarga qarshi kurashishga qaratilgan. BSA birinchi navbatda pul yuvishga qarshi (AML) chora-tadbirlarga e'tibor qaratsa-da, uning qoidalari moliya institutlari faoliyatining turli jihatlariga, jumladan, chakana kreditlashga ta'sir qiladi.

- Mijozlaringizni bilish qoidalari (Know Your Customer (KYC) Regulations): moliyaviy institutlar o'z mijozlarining shaxsini tekshirish va tushunish hamda ular bilan biznes yuritish bilan bog'liq xavflarni baholash uchun amalga oshiradigan jarayonlar va tartiblarga ishora qiladi. KYC qoidalari faqat chakana kreditlash uchun mo'ljallangan maxsus qoidalar mavjud bo'lmasa-da, ular chakana kreditlash operatsiyalari qanday amalga oshirilishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bu qoidalar AQShda Bank siri to'g'risidagi qonun (BSA), Buyuk Britaniyada Moliyaviy institutlar Moliyaviy xulq-atvor organi (FCA), Yevropa Ittifoqida To'rtinchi va Beshinchi Pul yuvishga qarshi direktivalarda (AMLD) ko'rsatilgan va har bir a'zo davlatning tartibga solish organlari tomonidan amalga oshiriladi.

- AQShdagi Iste'molchilarni moliyaviy himoya qilish byurosi (Consumer Financial Protection Bureau (CFPB)) federal iste'molchi moliyaviy qonunlarini nazorat qilish va amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Chakana kreditlash bo'yicha CFPB iste'mol krediti bozorida adolatli, shaffof va mas'uliyatli amaliyotlarni ta'minlash bilan shug'ullanadi²⁷.

To'rtinchidan, elektron imzolar va operatsiyalarni Global va Milliy tijorat qonunida elektron imzolar (Electronic Signatures in Global and National Commerce Act (ESIGN)) qonuni orqali davlatlararo va tashqi savdoda elektron imzo va shartnomalarni qonuniy ravishda tan oladi. Yagona elektron operatsiyalar to'g'risidagi qonuni (Uniform Electronic Transactions Act (UETA)) bilan elektron imzo va shartnomalarni tasdiqlash orqali elektron tranzaksiyalar uchun huquqiy asosni ta'minlaydi.

Beshinchidan, risklarni boshqarish va kiberxavfsizlikni ta'minlashda Kiberxavfsizlik qoidalari

²² <https://www.occ.treas.gov/topics/consumers-and-communities/consumer-protection/truth-in-lending/index-truth-in-lending.html>

²³ <https://www.ftc.gov/legal-library/browse/statutes/fair-credit-reporting-act>

²⁴ <https://www.justice.gov/crt/equal-credit-opportunity-act-3>

²⁵ <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/data-protection/regulation/>

²⁶ <https://www.ftc.gov/business-guidance/privacy-security/gramm-leach-bliley-act>

²⁷ <https://www.consumerfinance.gov>

orqali banklar mijozlar ma'lumotlarini kibertahdidlardan himoya qilish uchun tegishli kiberxavfsizlik choralariga ega bo'lishini ta'minlash uchun tartibga soluvchi organlar tomonidan qo'llaniladigan turli qoidalar va ko'rsatmalar ishlab chiqiladi. Operatsion risklarni boshqarish orqali banklar raqamli kreditlash amaliyoti bilan bog'liq operatsion risklarni yumshatish uchun tegishli risklarni boshqarish strategiyalarini ta'minlashi kerak.

Bank kreditlashda raqamli transformatsiyani amalga oshirishi uchun ular muvofiqlikni ta'minlash va yangi texnologiyalar va amaliyotlar bilan bog'liq har qanday huquqiy xavflarni yumshatish uchun ushbu qonunchilik asoslarini boshqarishi kerak. Banklar tizimidagi muvofiqlikni ta'minlash uchun odatda kreditlash amaliyotida raqamli innovatsiyalarni qabul qilishda ushbu qonun va qoidalarga rioya qilishni ta'minlash uchun qattiq ishlaydi.

O'zbekistonda ham Iste'molchilar huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi O'zбекистон Respublikasi Qonuni 1996 yil 26-aprelda 221-I-son bilan qabul qilingan. Unga ko'ra iste'molchilar tovarlarni kreditga sotishda qonunchilikda belgilangan tartibda amalga oshirishlari mumkin. Agarda tovarni kreditga sotish to'g'risidagi shartnoma bekor qilinsa tovar qaytarilgan taqdirda, qonunning 17-moddasiga ko'ra tovar qaytarilguniga qadar shartnoma bo'yicha iste'molchi tomonidan to'langan pul summasi unga qaytarib beriladi, shuningdek kredit olish bilan bevosita bog'liq bo'lgan barcha xarajatlarning hamda kredit bo'yicha hisoblangan foizlar summasining o'rni qoplanadi (Qonun, 1996).

Shu o'rinda O'zbekistonda ham ma'lumotlarning maxfiyligi va xavfsizligi to'g'risidagi qonun xususan, O'zbekiston Respublikasining 2022 yil 15-apreldagi "Kiberxavfsizlik to'g'risida"gi O'RQ-764-sonli qonuni qabul qilindi. Qonunning 4-moddasiga ko'ra kiberxavfsizlikni ta'minlashning qonuniylik, kibermakonda shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarini himoya qilishning ustuvorligi, kiberxavfsizlik sohasini tartibga solishga nisbatan yagona yondashuv, kiberxavfsizlik tizimini yaratishda mahalliy ishlab chiqaruvchilar ishtirokining ustuvorligi hamda O'zbekiston Respublikasining kiberxavfsizlikni ta'minlashda xalqaro hamkorlik uchun ochiqligi kabi asosiy prinsiplar asosida faoliyat olib boriladi (Qonun, 2022).

Undan tashqari normativ muvofiqlikni, ma'lumotlarning maxfiyligi va xavfsizligini ta'minlash uchun O'zbekiston Respublikasining 2003-yil 30-avgustdagi "Bank siri to'g'risida"gi 530-II-sonli qonuni amalda ishlab kelmoqda (Qonun, 2003).

Qonunning "Bank sirini tashkil etuvchi ma'lumotlarni taqdim etish" 8-moddasiga ko'ra kredit axborotlarini belgilangan tartib (O'zbekiston Respublikasining 04.10.2011 yildagi "Kredit axboroti almashinuvi to'g'risida"gi O'RQ-301-sonli qonuni asosida) kredit byurolariga taqdim etish bank sirining buzilishi deb hisoblanmaydi (Qonun, 2003). 12-moddasida kredit axborotlarini kredit byurolariga taqdim etishda kredit axboroti almashinuvi to'g'risidagi shartnoma asosida amalga oshirilishi alohida qayd etib o'tilgan. Undan tashqari qonunning 14-moddasiga ko'ra Banklar o'z faoliyatining xavfsizligini ta'minlash, kreditlar va boshqa moliyaviy mablag'larning qaytarilishini kafolatlash maqsadida o'z mijozlari (vakillari) to'g'risidagi ma'lumotlarni qonunda belgilangan tartibda va doirada o'zaro almashib turishlari va bir-birlariga taqdim etishlari mumkinligi keltirib o'tilgan.

O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 5-noyabrdagi "Banklar va bank faoliyati to'g'risida (yangi tahriri)"gi O'RQ-580-sonli qonunining 5-moddasiga ko'ra banklar mijozlariga ajratayotgan kreditlarni ularning qaytarilishi, foizlilik va muddatliligi sharti bilan o'z nomidan o'zining mablag'lari hamda jalb etilgan mablag'lar hisobidan berishi ularning asosiy operatsiyalaridan biri ekanligi keltirib o'tilgan (Qonun, 2019). Qonunning 5-bob 38-moddasiga ko'ra banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash hamda omonatchilar va kreditorlarning manfaatlarini himoya qilish maqsadida banklar va bank guruhlarini hisoblab chiqarish tartibi va yo'l qo'yiladigan qiymatlari Markaziy bank tomonidan belgilanadigan prudensial normativlarga rioya etishi shart ekanligi, xususan bir qarz oluvchiga yoki o'zaro aloqador qarz oluvchilar guruhiga doir tavakkalchilikning eng ko'p miqdori, yirik kredit tavakkalchiliklarining va investitsiyalarning eng ko'p miqdori, bankning aloqador shaxslari uchun tavakkalchilikning eng ko'p miqdori, ta'minotsiz kreditlar (ishonchga asoslangan kreditlar) berishning eng ko'p miqdori hamda boshqa prudensial normativlarga rioya etishi talab etiladi (Mamadiyarov, 2023).

Qonunning 66-moddasiga ko'ra bank xizmatlari to'g'risidagi axborotni oshkor qilish masalasi ya'ni bank xizmatlari ko'rsatishning umumiy shartlari, vositachilik haqi, tariflar va bank xizmatlari ko'rsatganlik uchun foiz stavkalari to'g'risidagi axborot ochiq axborot bo'lib, ular bankning rasmiy veb-saytida e'lon qilinishi va mazkur axborot tijorat yoki bank sirining predmeti emasligi alohida keltirib o'tilgan. Xususan, banklar kredit berish qanday shartlar asosida amalga oshirilayotganligi haqida, shu

jumladan kreditning (qarzning) to'liq qiymati to'g'risida mijozga axborot berishi kerak (Qonun, 2019).

Ulardan tashqari ushbu qonun mamlakatdagi bank faoliyatining umumiy me'yoriy-huquqiy asoslarini belgilaydi. Unda banklar amal qilishi kerak bo'lgan, jumladan, kreditlash, mijozlar ma'lumotlarini himoya qilish va elektron operatsiyalar bilan bog'liq bo'lgan tartib va qoidalar belgilangan.

O'zbekiston Respublikasining 2022-yil 29-sentyabrdagi "Elektron tijorat to'g'risida"gi O'RQ-792-sonli qonuni asosida O'zbekistonda elektron tijorat va boshqa elektron tijorat sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat. Ushbu qonunda raqamli **mahsulotlar**, elektron tijoratda shartnomalar, onlayn xizmatlar, elektron imzolar va raqamli tranzaksiyalarda iste'molchilarni himoya qilish bilan bog'liq qoidalarini o'z ichiga olishi mumkin.

Qonunning 22-moddasiga ko'ra elektron tijorat sohasida to'lovlar quyidagi usullar bilan amalga oshiriladi:

- naqd pul mablag'lari bilan — naqd pul mablag'lari to'lov vositasi tarzida virtual terminallar ("E-POS") orqali qabul qilinganligini tasdiqlaydigan hujjatlarni hamda sotuvchi va sotilgan tovarlar (ishlar, xizmatlar) to'g'risidagi axborotni o'zida aks ettiradigan hujjatlarni xaridorga taqdim etish orqali;

- pul mablag'larini bank hisobvarag'idan o'tkazish orqali — pul mablag'larini bank hisobvarag'idan (shu jumladan bank kartalarining hisobvarag'idan) o'tkazish vositasida, shu jumladan shaxsiy kabinet (masofadan xizmat ko'rsatish tizimi) orqali yoki to'lov tashkilotining tizimi orqali o'tkazish vositasida;

- elektron pullardan foydalangan holda — elektron pullar tizimida ochilgan elektron hamyondagi pul mablag'larini o'tkazish vositasida (Qonun, 2022).

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining 2021-yil 6-sentyabrdagi 20/5-sonli qaroriga ilova "Mijozlarni raqamli identifikatsiya qilish tartibi to'g'risida"gi nizomi 2-bobi 5-bandiga asosan mijozlarni raqamli identifikatsiya qilishda kredit va to'lov tashkiloti tomonidan mijoz tomonidan taqdim qilingan ma'lumotlarga asoslanib bank xodimi tomonidan mijoz shaxsini tekshirish va identifikatsiya qilish, bankning axborot tizimlari tomonidan real vaqt rejimida inson omilisiz mijozning shaxsini tekshirish va identifikatsiya qilish usullaridan foydalaniladi.

Mazkur nizomning 3-bobiga asosan raqamli identifikatsiya qilishda mazkur nizomda belgilangan talablarni inobatga olgan holda elektron hamyonlarni ochish va ularni boshqarish, bank hisobvarag'ini, shuningdek bank kartasini ochish va ularni boshqarish, bank kartalari yoki elektron pullar tizimlaridan foydalanilgan holda transchegaraviy pul o'tkazmalarini amalga oshirish hamda onlayn-mikroqarz olish kabi xizmatlarni ko'rsatishda qo'llanilishi mumkin (Nizom, 2021).

Banklar raqamli identifikatsiyadan o'tgan mijozlar bilan amalga oshiriladigan quyidagi operatsiyalarga nisbatan ichki nazorat qoidalariga muvofiq tavakkalchilik darajasini baholagan holda cheklovlarni o'z ichki qoidalarida o'rnatishlari shart.

1-jadval

Banklar raqamli identifikatsiyadan o'tgan mijozlar bilan amalga oshiriladigan quyidagi operatsiyalarga nisbatan tavakkalchilik darajasini baholagan holda cheklovlarni o'rnatilishi²⁸

No	Operatsiyalar nomi
1.	Elektron pullar egasi tomonidan amalga oshiriladigan bir operatsiyaning maksimal summasi
2.	Elektron pullar egasining bitta elektron qurilmasida saqlanayotgan elektron pullarning maksimal summasi
3.	Bank hisobvarag'ining (kartasining) egasi tomonidan kalendar oy mobaynida amalga oshiriladigan tranzaksiyalar summasining yig'indisi
4.	Onlayn-mikroqarz miqdori

Bank va to'lov tashkilotlari mijozlarni raqamli identifikatsiya qilish, avval identifikatsiya qilingan mijozlarni esa raqamli autentifikatsiya qilish yuzasidan har bir mijoz tomonidan amalga oshiriladigan

²⁸ Muallif tomonidan tuzildi.

operatsiyalarga tavakkalchilik darajasini baholagan holda cheklovlar o'rnatishi mumkin. Bunda, kredit va to'lov tashkilotlari mijozlarni ichki nazorat qoidalariga muvofiq lozim darajada tekshirishlari va skoring tahlilini amalga oshirishlari kerak.

Nizomning 4-bobida banklar va to'lov tashkilotlari mijozni raqamli identifikatsiya va raqamli autentifikatsiya qilishning sifati uchun javobgar sanalishi va mijozlarni raqamli identifikatsiya qilganligi bo'yicha o'n kun muddatda mijozlarni raqamli identifikatsiya qilish tizimini yo'lga qo'yish sanasi, mijozlarni raqamli identifikatsiya qilish jarayonlarining to'liq tavsifi hamda banklar tomonidan mijozlarni raqamli identifikatsiya qilish orqali ko'rsatiladigan xizmatlarning ro'yxatini O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankiga taqdim etishi lozimligi keltirilgan (Nizom, 2021).

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining 2021-yil 27-noyabrdagi 28/4 - son qaroriga ilova "Raqamli moliyaviy xizmatlar iste'molchilarining huquq va manfaatlarini himoya qilish standartlari" da (Qaror, 2021) ko'ra Moliyaviy tashkilotlarning mobil ilovalari iste'molchilarning kredit bo'yicha joriy qarzlari (mavjud bo'lsa) va mobil ilova egasi bo'lgan kredit tashkilotidan olingan mavjud kreditlari to'g'risidagi ma'lumotlarni aniqlash funksiyasiga ega bo'lishi lozimligi keltirilgan. Unga ko'ra, ushbu ma'lumotlar quyidagi 2-jadvaldagi o'z ichiga oladi.

2-jadval

Bank mobil ilovalarining mijozlari kreditlari bo'yicha ma'lumotlari²⁹

No	Ma'lumotlar	No	Ma'lumotlar
1.	Umumiy qarzdorlik summasi	6.	Keyingi to'lov miqdori va sanasi
2.	Kredit qoldig'i	7.	Muddati o'tgan asosiy qarz va foizlar summasi
3.	Hisoblangan foizlar summasi	8.	Hisoblangan penya miqdori
4.	Keyingi to'lov miqdori va sanasi	9.	Kreditni to'lov grafigi bo'yicha so'ndirish imkoniyati
5.	Kredit bo'yicha to'lovlarni avtomatik tarzda amalga oshirish imkoniyati (mablag'lar chiqim qilishning aniq sanasi va muddatlari, chiqim qilinadigan mablag'lar summasi, mablag'lar chiqim qilinadigan shaxsiy bank kartasini ko'rsatgan holda)	10.	Kreditni muddatidan avval so'ndirish imkoniyati
		11.	To'lov grafigini ko'rish va yuklab olish imkoniyati
		12.	Kredit bo'yicha amalga oshirilgan operatsiyalar monitoringi

Xavfsizlikni ta'minlash maqsadida masofaviy xizmat ko'rsatish tizimiga bir iste'molchining ma'lumotlaridan foydalanib kirilganda iste'molchiga xavfsizlik (boshqa qurilmalardan ushbu tizimga kirish) bo'yicha bildirishnomalar va/yoki sms-xabarlar darhol yuborilishi zarur.

Xususan, moliyaviy tashkilotlar iste'molchilar haqidagi ma'lumotlarning maxfiyligini ta'minlashi zarur. Ular tomonidan shartnoma asosida jalb etilgan boshqa xizmat ko'rsatuvchilar ham ma'lumotlar xavfsizligi yuzasidan javobgar hisoblanadi (Markaziy banki boshqaruvi qarori, 2021).

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tijorat banklarida chakana kreditlash amaliyotlarini tartibga solishda quyidagi instrumentlardan keng foydalanmoqda:

1. Tijorat banklarida chakana kreditlarning tavakkalchilik darajasini belgilash;
2. Qarz oluvchi jismoniy shaxslarning kreditlar (mikroqarzlari) bo'yicha qarz yukini belgilash;
3. Chakana kreditlar miqdorini qonun va qonun-osti me'yoriy hujjatlarda belgilash.

1. Tijorat banklarida chakana kreditlarning tavakkalchilik darajasini belgilash. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2015-yil 6-iyuldagi "Tijorat banklari kapitalining monandligiga qo'yiladigan talablar to'g'risida"gi 2693-sonli nizomiga asosan chakana kreditlarning tavakkalchilik darajasi belgilangan (Nizom, 2015).

²⁹ Muallif tomonidan tuzildi.

3-jadval

Jismoniy shaxslarga ajratilgan kreditlarning tavakkalchilik darajalari* (Nizom, 2015)

No	Yillik foiz stavkasi	Tavakkalchilik darajasi	Sud jarayonidagi va qarzdorliklari mavjud bo'lgan kreditlar uchun tavakkalchilik darajasi
1.	milliy valyutada Markaziy bankning asosiy stavkasi + 9 foiz band va undan past bo'lgan kreditlar bo'yicha	100%	200%
2.	milliy valyutada Markaziy bankning asosiy stavkasi + 9 foiz banddan Markaziy bankning asosiy stavkasi + 13 foiz bandgacha	150%	
3.	milliy valyutada Markaziy bankning asosiy stavkasi + 13 foiz band va undan yuqori bo'lgan kreditlar	200%	

* ipoteka kreditlaridan tashqari

Unga ko'ra tijorat banklari tomonidan chakana kreditlar foiz stavkalari darajasidan kelib chiqib, tavakkalchilik darajasi 100 foizdan 200 foizgacha qilib belgilangan. Jismoniy shaxslarning to'lovlari va qarz yukini inobatga olib yuqori foiz stavkali kreditlarga yuqori risk darajasi belgilangan. Banklarda yuqori foiz stavkada kreditlar ajratish, bankning risklarni hisobga olgan holdagi aktivlarning umumiy summasi oshadi hamda bank kapitali monandlilik ko'rsatkichlarini pasaytiradi.

Bundan tashqari, banklarning sud jarayonidagi va (yoki) belgilangan muddatda undirilmagan qarzdorliklari ya'ni kreditlar uchun tavakkalchilik darajasi 200 foiz belgilangan. Bu esa, tijorat banklarida muammoli va sud jarayonidagi kreditlarni kamaytirish chora-tadbirlarini ko'rishni talab etadi.

4-jadval

Aholiga ajratilgan ipoteka kreditlarining tavakkalchilik darajalari (Nizom, 2015)

Tavsifi	Kredit summasini garov summasiga nisbati (KGN)				Sud jarayonidagi va qarzdorliklari mavjud bo'lgan kreditlar uchun tavakkalchilik darajasi
	KGN<50 %	50%≤KGN<75 %	75%≤KGN<100%	100%≤KGN	
Tavakkalchilik darajasi	35%	50%	100%	150%	200%

Aholiga ajratiladigan ipoteka kreditlarining ko'chmas mulk bilan ta'minlanishi va garovning likvidli xususiyati, ushbu kreditlar bo'yicha tavakkalchilik darajasi 35 foizdan 150 foizgacha belgilangan. Ipoteka kreditlarining muddati o'tgan qarzdorligi va sud jarayonidagi mavjud qoldig'i 200 foizgacha riskli aktiv sifatida tasniflanadi.

2. Qarz yuki orqali qarz oluvchi jismoniy shaxslarni kreditlash amaliyotlarini tartibga solish.

O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2019 yil 19 dekabrda ro'yxatdan o'tkazilgan "Qarz oluvchi jismoniy shaxslarning kreditlar (mikroqarzarlar) bo'yicha qarz yukini hisoblash tartibi, qarz yukining ruxsat etilgan miqdori, shuningdek qarz yuki o'sishini cheklash to'g'risida"gi 3205-son nizomga asosan qarz oluvchi jismoniy shaxslarga kreditlar yoki mikroqarzarlar ajratilayotganda qarz yukini hisoblash tartibini, qarz yukining ruxsat etilgan miqdorini, qarz yuki o'sishini cheklab turishni, shu jumladan kunlik eng yuqori foiz stavkalari tartibga solinadi.

Qarz yuki ko'rsatkichi – ajratilayotgan kreditning bir oylik o'rtacha to'lovi hamda qarz oluvchi va birgalikda qarz oluvchining barcha mavjud kredit (mikroqarzar)lari bo'yicha o'rtacha oylik to'lovlari miqdorining qarz oluvchi va birgalikda qarz oluvchining tasdiqlangan o'rtacha oylik daromadlari miqdoriga nisbatida aniqlanadi.

Nizomga asosan qarz yuki ko'rsatkichi har bir qarz oluvchiga banklar va mikrocredit tashkilotlari tomonidan mikroqarz yoki lombardlar tomonidan kredit (mikroqarz) ajratishda uning summasi va qarz oluvchining amaldagi kredit (mikroqarz) shartnomalari bo'yicha asosiy qarz qoldig'i yig'indisi bazaviy hisoblash miqdorining 50 baravaridan oshganda hisoblanadi.

Shuningdek, qarz yukini cheklash maqsadida Markaziy bank tomonidan qarz beruvchi tomonidan kreditlar (mikroqarzarlar) ajratilayotganda jismoniy shaxsning qarz yuki ko'rsatkichi 50 foizdan oshmasligi belgilangan. Qarz beruvchi tomonidan jismoniy shaxslarga ajratiladigan barcha kredit (mikroqarz) shartnomalari bo'yicha kunlik eng yuqori foiz stavka 0,3 foizdan oshmasligi biroq foizlar, vositachilik haqi, penya va boshqa javobgarlik choralari miqdori yillik qarz summasining yarmidan ko'p bo'lmasligi lozim.

Jismoniy shaxslarga ajratiladigan kredit miqdorini aniqlashda qarz yuki ko'rsatkichidan foydalaniladi va bunda qarz yuki ko'rsatkichi belgilangan 50 foizdan yuqori bo'lmasligi lozim. Qarz oluvchining qarz yuki belgilangan me'yordan ortganda tijorat banki mijozga muqobil summani taklif etishi kerak.

Tijorat banklarida mas'ul xodim kredit berish jarayonida qarz oluvchiga kreditni qaytarish bo'yicha majburiyatlarning o'z vaqtida bajarilmasligi kredit bo'yicha penya va jarimalar hisoblanishiga olib kelishi oqibatida qarz yukining ortishiga, kechiktirilayotgan to'lovlar ularning kredit tarixiga salbiy ta'sir ko'rsatishi hamda kelgusida kredit olish imkoniyatlari cheklanib qolishi mumkinligi to'g'risida batafsil tushuntirishi kerak (Мамадияров, 2023).

Makroiqtisodiy nuqtai-nazardan jismoniy shaxslarni kredit yukini baholashda xalqaro amaliyotda asosan 3 ta uslubiy yondashuvdan

- 1) Kredit to'lovining daromadga nisbati ko'rsatkichi (*Payment-to-income ratio*),
- 2) Qarz majburiyatlariga xizmat ko'rsatish ko'rsatkichi (*Debt-Service-Ratio*)
- 3) Qarz majburiyatlarining YaIMga nisbati (*Debt-to-GDP*) ko'rsatkichidan foydalaniladi.

Makrodarajada aholining qarz yukini baholashda mamlakat bo'yicha umumlashtirilgan statistik ma'lumotlar, shu jumladan aholining jami kredit qarzdorligi (*tijorat banklari tomonidan jismoniy shaxslarga ajratilgan kredit qoldig'i*), aholining umumiy daromadi va yalpi ichki mahsulot hajmi kabi ma'lumotlar tahlilidan umumiy holatga baho berish mumkin.

3. Chakana kreditlar miqdorini qonun va qonun-osti me'yoriy hujjatlarda belgilash.

O'zbekiston Respublikasida tijorat banklari tomonidan aholiga ajratiladigan kreditlar miqdori, qonun va qonun osti me'yoriy hujjatlar bilan tartibga solindi. O'zbekiston Respublikasining "Nobank kredit tashkilotlari va mikromoliyalashtirish faoliyati to'g'risida"gi 2022 yil 20 apreldagi 765-sonli qonunning 5-moddasiga asosan "jismoniy shaxs bo'lgan qarz oluvchiga to'lovlilik, muddatlilik va qaytarish shartlari asosida ellik million so'mdan oshmaydigan miqdorda pul mablag'larini - mikroqarz berish" mumkinligi qayd etilgan³⁰.

Qonun-osti hujjatlar bilan jismoniy shaxslarga imtiyozli asosda va aholining alohida toifalarini kreditlashda eng ko'p chegaralari belgilanadi. Shuningdek, aholining tadbirkorlik faoliyati uchun ajratiladigan kreditlar miqdori chegaralangan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi prezidentining "Aholining uy-joy sharoitini yaxshilash hamda ipoteka krediti bozorini yanada kengaytirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi 4701-sonli qaroriga asosan, aholiga ajratiladigan ipoteka kreditlarining hududlar kesimida eng ko'p miqdorlari belgilangan.

O'zbekiston Respublikasi prezidentining 2018 yil 7 iyundagi "«Har bir oila-tadbirkor» dasturini amalga oshirish to'g'risida" gi 3777-sonli qaroriga asosan, 33 million so'mgacha bo'lgan miqdorda — tadbirkorlik tashabbusiga ega jismoniy shaxslarga har bir mahallaga birlashtirilgan hokim yordamchisining tavsiyalari asosida ajratilishi belgilangan³¹.

Xulosa va takliflar.

Yuqoridagi qonun-osti me'yoriy hujjatlarga muvofiq eng ko'p miqdorlari aholi va ular yashaydigan hududlarda to'g'ri taqsimotini ta'minlash maqsadida tartibga solish uchun belgilangan.

Markaziy bankning me'yoriy hujjatlari O'zbekiston Markaziy banki va bank-moliya sektorini tartibga solishda muhim rol o'ynaydi. U moliyaviy barqarorlikni, iste'molchilar huquqlarini himoya qilish va adolatli kreditlash amaliyotini ta'minlash uchun kreditlash amaliyotida raqamli transformatsiyaga qaratilgan ko'rsatmalar yoki sirkulyartavsiyalarini chiqarishi mumkin.

Banklarda chakana kreditlash amaliyotini raqamli transformatsiya qilishning huquqiy asoslarining quyidagi asosiy elementlariga alohida e'tibor qaratish lozim:

- normativ-huquqiy hujjatlarga muvofiqlik: Izoh banklar raqamli transformatsiyani qabul qilgan holda mavjud moliyaviy qoidalarni qanday boshqarishi va ularga rioya qilishini o'rganadi. U kreditlash

³⁰ lex.uz/docs/5972411

³¹ lex.uz/docs/3772869

amaliyotini tartibga soluvchi me'yoriy landshaftni o'rganadi, mintaqaviy va xalqaro qonunlarga rioya qilish muhimligini ta'kidlaydi;

- ma'lumotlarni himoya qilish va maxfiylik: Raqamli transformatsiya ko'pincha katta miqdordagi nozik mijozlar ma'lumotlarini to'plash, qayta ishlash va saqlashni o'z ichiga olganligi sababli, izoh ma'lumotlarni himoya qilish va maxfiylikning huquqiy jihatlarini o'rganadi. Bu banklar mijozlar ma'lumotlarini qonunlar va qoidalarga muvofiq qanday boshqarishi va himoya qilishini ko'rib chiqadi;

- elektron imzolar va autentifikatsiya: Raqamli tranzaksiyalarga o'tish bilan elektron imzo va autentifikatsiya usullarining qonuniy kuchini tushunish juda muhimdir. Ushbu izoh elektron raqamli imzoning qonuniy qabul qilinishi va banklar onlayn tranzaksiyalarning xavfsizligi va haqiqiylikini ta'minlash uchun qo'llayotgan choralarni muhokama qiladi;

- iste'molchilar huquqlari va himoyasi: Iste'molchilar huquqlarini himoya qiluvchi huquqiy bazani o'rganish asosiy e'tibordir. Bu kredit shartlarining shaffofligi, adolatli kreditlash amaliyoti va nizolarni hal qilish mexanizmlari bo'yicha muhokamalarni o'z ichiga oladi. Izoh raqamli platformalar kreditlash jarayonida iste'molchilarning himoyasini qanday saqlab turishi va yaxshilashini o'rganadi;

- kiberxavfsizlik va firibgarlikning oldini olish: Raqamli sohada kibertahdidlar xavfi ortib borayotganini hisobga olib, tahlil banklarning mustahkam kiberxavfsizlik choralarni ta'minlash bo'yicha qonuniy majburiyatlarini ko'rib chiqadi. U ma'lumotlar buzilishining huquqiy oqibatlarini va firibgarlik va ruxsatsiz kirishning oldini olish bo'yicha choralarni o'rganadi.

Chakana kreditlashda raqamli transformatsiya qilishning huquqiy jihatlarini o'rganish natijasida texnologik innovatsiyalar va bank amaliyotini tartibga soluvchi huquqiy asoslari o'rtasidagi murakkab munosabatlarni har tomonlama tushunish imkonini beradi. Ular manfaatdor tomonlar, iqtisodchilar, siyosatchilar va bank sektorida raqamli kreditlashning rivojlanayotgan manzarasini boshqaradigan mutaxassislar uchun qimmatli manba bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar / Jumepamypa / Literature:

Alkhaldi, A. N. & Al-Sadi A. (2016). *The Impact of Demographic Factors on Arabic Users' Adoption of M-Banking in Saudi Arabia: A Review. International Journal of Knowledge and Research in Management and E-Commerce*, 5(4), 1-10. Retrieved from <https://t.ly/YH9n>

Ansari S.S., Krop P. (2012) *Incumbent performance in the face of a radical innovation: towards a framework for incumbent challenger dynamics. Research Policy* 41(8): 1357-1374.

Chorafas D. N. (2011) *Risk management technology in financial services: risk control, stress testing, models, and IT systems and structures.* – Elsevier, 2011.

Consoli D. (2005) *The dynamics of technological change in UK retail banking services: an evolutionary perspective. Research Policy* 34: 461-480.

Eidhoff A, Stief S, Voeth M, Gundlach S. (2016) *Drivers of digital product innovation in firms: An empirical study of technological, organizational, and environmental factors*[Internet]; 2016

Gunawardene N. (2019) *Digital transmutation in Sri Lanka: Opportunities and challenges in pursuit of liberal policies* 2019 Jan 6

Krasonikolakis I, Tsarboboulos M., Eng T.Y. (2020) *Are incumbent banks bygone in the face of digital transformation? //Journal of General Management.* – 2020. – T. 46. – №. 1. – C. 60-69.

Madan, Dhananjay. (2022) *scorecard: an advancement of credit system in banking sector. diss. 2022*

Mhlanga D. (2021) *Financial inclusion in emerging economies: The application of machine learning and artificial intelligence in credit risk assessment //International journal of financial studies.* – 2021. – T. 9. – №. 3. – C. 39.

Naser F., Alqahtani. (2016) *Identifying the critical factors that impact on the Development of Electronic Government using TOE Frame-work in Saudi E-Government Context: A Thematic Analysis* [Internet]; 2016

Nizom (2015) *O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2015 yil 6 iyuldagi "Tijorat banklari kapitalining monandligiga qo'yiladigan talablar to'g'risida"gi 2693-sonli nizom.*

Nizom (2021) *O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining 2021 yil 6 sentyabrdagi 20/5-sonli qaroriga ilova "Mijozlarni raqamli identifikatsiya qilish tartibi to'g'risida"gi nizomi*

Omarini A. (2017) *The digital transformation in banking and the role of FinTechs in the new financial intermediation scenario.* – 2017.

Omarini A. (2017) *The digital transformation in banking and the role of fintechs in the new financial intermediation scenario. Int J Financ Econ Trade* [Internet]; 2017. [Cited 2019 March 23];

Qaror (2021) O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining 2021 yil 27 noyabrdagi 28/4 - son qaroriga ilova "Raqamli moliyaviy xizmatlar iste'molchilarining huquq va manfaatlarini himoya qilish standartlari"

Qonun, (1996) O'zbekiston Respublikasining 1996 yil 26 apreldagi "Iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi 221-I-sonli qonuni

Qonun, (2003) O'zbekiston Respublikasining 2003 yil 30-avgustdagi "Bank siri to'g'risida"gi 530-II-sonli qonuni

Qonun, (2019) O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 5-noyabrdagi "Banklar va bank faoliyati to'g'risida (yangi tahriri)"gi O'RQ-580-sonli qonuni

Qonun, (2022) O'zbekiston Respublikasining 2022 yil 15-apreldagi "Kiberxavfsizlik to'g'risida"gi O'RQ-764-son qonuni

Qonun, (2022) O'zbekiston Respublikasining 2022 yil 29-sentyabrdagi "Elektron tijorat to'g'risida"gi O'RQ-792-sonli qonuni

Scardovi C. (2017) *Digital transformation in financial services*. Springer International Publishing. 2017; 236.

Skilton M, Hovsepian F. (2017) *The 4th industrial revolution: Responding to the impact of artificial intelligence on business*. Springer International Publishing AG. 2017; 342

Thakor V.V. (2019), *Fintech and banking: what do we know?* *Journal of Financial Intermediation* 41: 100833.

Warner K, Wäger M. (2019) *Building dynamic capabilities for digital transformation: an ongoing process of strategic renewal*. *Long Range Planning* 52(3): 326–349.

Williams, V. (2020). *Fintech Regulations in the United States Compared to Regulations in Europe and Asia* (Honor College Theses, Pace University, New York, United States). Retrieved from <https://t.ly/g862>

Мамадияров, З. (2023). БАНК ХИЗМАТЛАРИНИ МАСОФАДАН КЎРСАТИШ ВА РАҚАМЛАШТИРИШНИНГ ДОЛЗАРБ ЖИҲАТЛАРИ. *Iqtisodiyot va ta'lim*, 24(1), 115-122.

Мамадияров, З. (2023). ЎЗБЕКИСТОНДА БАНК ХИЗМАТЛАРИНИ РАҚАМЛИ ТРАНСФОРМАЦИЯ ҚИЛИШГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР ТАҲЛИЛИ. *Страховой рынок Узбекистана*, 1(4), 39–45. извлечено от <https://insurance.tsue.uz/index.php/journal/article/view/68>